

V ELIKI I MALI

Uvođenje eura i nacionalna valuta u Hrvatskoj

Marek Mikuš

**Institut za socijalnu antropologiju Max Planck, Halle (Saale),
Njemačka**

Ovaj članak razmatra hrvatski javni diskurs o uvođenju eura iz perspektive dvaju polja istraživanja antropologije novca i financija: uloge diskursa u toj sferi društvenog života i slojevite i raznolike prirode valute, uključujući euro kao primjer njezinih suvremenih transformacija. Studija taj diskurs ujedno situira i u političko-ekonomski kontekst nejednakosti valuta. Ključni je nalaz da su taj diskurs obilježili hegemonistički narativi koji su pridonijeli hegemoniji politike uvođenja eura, konkretno narativi o Hrvatskoj kao malom i otvorenom gospodarstvu, kao zemlji s inflatornom prošlošću i kao perifernoj zemlji koja se uvođenjem eura može priključiti centru.

Ključne riječi: antropologija novca i financija, diskurs, euro, hrvatska kuna, nacionalna valuta

Kao neizostavan i ujedno tajnovit dio modernog života, novac je dugogodišnji predmet antropološkog interesa (Hart i Ortiz 2014; Nelms i Maurer 2014). Hrvatska je posljednjih godina prošla kroz značajnu promjenu na monetarnom području – zamjenu jedne nacionalne valute drugom, konkretno hrvatske kune eurom, čiji se ključni korak dogodio 1. siječnja 2023. godine. Taj su proces pratile stručne, političke i javne rasprave o ispravnosti uvođenja eura, odnosno zadržavanja kune, koje su otvarale i šira pitanja o značaju i ulozi nacionalne valute u hrvatskom kontekstu. Međutim, usprkos svojoj aktualnosti i praktičnoj važnosti, proces usvajanja eura do sada nije bio predmet pozornosti hrvatske (ili međunarodne) antropologije.

S ciljem doprinosa popunjavanju te praznine u ovom članku razmotrit ću hrvatski javni diskurs o uvođenju eura iz perspektive dvaju polja istraživanja antropologije novca i financija: uloge diskurzivnih i komunikacijskih praksi u toj sferi društvenog života, i slojevite i raznolike prirode valute, uključujući euro kao značajni primjer njezinih suvremenih transformacija. Konkretno, analizirat ću intervjue s hrvatskim ekonomskim i financijskim stručnjacima i dužnosnicima te različite dokumente pri čemu ću nastojati pokazati kako je javni diskurs o euru i kuni (na koji su stručnjaci i dužnosnici imali snažan utjecaj) pridonio legitimaciji politike uvođenja eura. Iako nije u pitanju etnografija, već kontekstualizirana diskurzivna analiza, ona je “poučena” antropološkim razumijevanjem novca i nacionalne valute te naglaskom na povezivanje etnografije s analizom širih povijesnih i ekonomskih procesa (Hart i Ortiz 2014). Hrvatski diskurs o euru i kuni tako ću uz pomoć

heterodoksne ekonomije staviti u političko-ekonomski kontekst nejednakosti valuta u globalnoj ekonomiji, Europi i Hrvatskoj. Ključni je nalaz da je ovaj diskurs obilježilo nekoliko hegemonističkih narativa – priča koje pridonose hegemoniji (dominaciji uz pristanak) vladajućih društvenih snaga i njihove ideologije na taj način da prikazuju postojeći društveni poredak iz njihove perspektive i kao jedini moguć. Konkretno, identificirat ću hegemonističke narative o Hrvatskoj kao 1) malom i otvorenom gospodarstvu, 2) zemlji s inflatornom prošalošću i 3) perifernoj zemlji koja se uvođenjem eura može priključiti centru, kao i 4) embrionalni kontra-hegemonistički narativ o “kunizaciji”.

Ostatak članka strukturiran je na sljedeći način. Pregled stanja hrvatske znanstvene literature o euru, kuni i nacionalnoj valuti općenito u drugom dijelu članka ukazuje na ograničenja u vidu razdvajanja materijalnih i simboličkih aspekata valute duž disciplinarnih granica i dominacije *cost-benefit* pristupa u pretežito ekonomskoj literaturi o uvođenju eura. Treći odjeljak predstavlja teorijski okvir koji se temelji na antropološkim i heterodoksno-ekonomskim pristupima novcu i nacionalnoj valuti i omogućuje više holistički i kritički pristup ovoj problematici s posebnim fokusom na diskurs i specifičnosti eura. Četvrti dio upotrebljava taj okvir za kritičku interpretaciju nedavne monetarne i financijske povijesti Hrvatske, što je važno jer su njome postavljeni materijalni uvjeti za javnu raspravu o nacionalnoj valuti. Peti odjeljak predstavlja u dva pododjeljka metodologiju i nalaze analize, nakon čega slijedi zaključak koji sažima glavne nalaze te doprinos i ograničenja ove studije.

Euro, kuna i nacionalna valuta u hrvatskoj znanstvenoj literaturi

U postojećoj literaturi o uvođenju eura u Hrvatskoj dominiraju ekonomisti. Zajednička je nit njihovih priloga objektivistički i utilitaristički fokus na očekivane ili već uočene troškove i koristi od usvajanja eura: njegova *cost-benefit* analiza. Studije koje podupiru uvođenje eura često reproduciraju takvu analizu predstavljenu u vladinoj i HNB-ovoj *Strategiji za uvođenje eura* (Vlada RH, HNB 2018), nadopunjavajući je dodatnim potpornim argumentima (Ciraki et al. 2023; Šonje 2019). U službenoj analizi troškova i koristi (koja se u konačnici temelji na prilično jednostavnim ordinalnim ljestvicama) broj, važnost i vremenski učinci koristi svi nadmašuju iste parametre troškova (Vlada RH, HNB 2018: 43–45). Logičan je opći zaključak analize konstatacija da “će uvođenje eura imati snažan pozitivan utjecaj na hrvatsko gospodarstvo” (Vlada RH, HNB 2018: 42). Neke druge studije bile su pak usmjerene na detaljnije dokazivanje odabranih prednosti i poricanje troškova uvođenja eura. Na primjer, analitičari HNB-a Davor Kunovac i Nina Pavić (2018) ustvrdili su da će uvođenje eura vjerojatno smanjiti troškove zaduživanja države.

S druge strane, autori s kritičnim pogledom na uvođenje eura bili su skloni kao nedostatak posebno isticati gubitak monetarne suverenosti (o samom konceptu pogledati sljedeći odjeljak). Iako je to i vladina strategija prepoznala kao trošak,

procijenila je da je on manje važan, uz ključne argumente da je prostor za aktivnu monetarnu tečajnu politiku u Hrvatskoj kao malom, otvorenom i euroiziranom gospodarstvu bio znatno ograničen već i prije uvođenja eura – što predstavlja jedan od hegemonističkih narativa identificiranih u nastavku ovog članka – i da bi zajednička monetarna politika za Hrvatsku bila prikladna jer je njezin poslovni ciklus već usklađen s ciklusom europodručja (Vlada RH, HNB 2018: 29–34, 44). Međutim, u hrvatskoj je ekonomiji već početkom dvijetisućitih godina Gorazd Nikić (2001) artikulirao protuargument o suštinskoj važnosti monetarnog suvereniteta kao elementa državnog suvereniteta i instrumenta jačanja izvozne konkurentnosti i amortizacije učinaka eksternih šokova. U skorije je vrijeme Domagoj Sajter (2013) predstavio sličan argument protiv uvođenja eura, dok je Mislav Žitko (2019) u kratkom komentaru naglasio da će ono fiksirati sadašnji hrvatski model perifernog i neoliberalno reguliranog gospodarstva ovisnog o uslugama (prvenstveno turizmu) i spriječiti mogućnost prelaska na ekonomski i socijalno progresivniju gospodarsku politiku.

Jedan od rijetkih, iako isto samo djelomičnih, izuzetaka od žanra *cost-benefit* analiza članak je troje ekonomista o stavovima prema uvođenju eura temeljen na anketnom istraživanju prigodnog uzorka od 242 sudionika (Požega et al. 2023). Znakovito je da tematska analiza odgovora sudionika na otvorena pitanja o percipiranim učincima označava sve pozitivne učinke kao ekonomski racionalne, dok su negativni učinci grupirani u dvije široke kategorije, od kojih su samo "financijski aspekti" (uglavnom porast cijena, ali i gubitak monetarnog suvereniteta) ekonomski racionalni, dok je druga označena kao "negativne psihološke posljedice" i uključuje "gubitak nacionalnog identiteta" kao jednu od tema (ibid.: 622–623). Ekonomska literatura u kojoj se zagovara uvođenje eura ponekad u takvom tumačenju ide i dalje. Primjerice, u svojoj monografiji *Euro u Hrvatskoj: za i protiv* (vjerojatno najopsežnijem i najambicioznijem radu takve vrste) utjecajni ekonomski analitičar i komentator Velimir Šonje okarakterizirao je iracionalnom ne samo ideju nacionalne valute kao simbola državnosti (Šonje 2019: 133–134) nego i argumente protiv eura temeljene na konceptu monetarnog suvereniteta, ironično opisujući neke njegove zagovornike kao ekonomski neuke "nove proroke monetarnog suvereniteta" (ibid.: 51–56).

Istodobno u hrvatskim društvenim znanostima postoji i tradicija pristupanja temama eura, kune i nacionalne valute općenito s fokusom na njihova simbolička značenja i uloge, posebice onu izražavanja i predstavljanja kulturnog odnosno nacionalnog identiteta. Iako ovom razmjerno manjom literaturom dominiraju sociolozi i povjesničari, oni su se u određenoj mjeri pozivali i na antropološka i etnološka proučavanja novca (Turković 1996). Međutim, pristup većine te literature je deskriptivan i numizmatički. Povjesničari su se bavili detaljnom rekonstrukcijom povijesti naziva i simbolike kune na novcu i drugim mjestima od srednjeg vijeka sve do neovisne Hrvatske (Granić 2008). Mario Jareb (2022) se nadovezao na tu povijest kako bi branio obnovu naziva i simbolike kune 1994. godine protiv kritika koje su ukazivale na njihovu povezanost s istoimenom valutom u NDH. Ekonomist Branko Matić i

njegove koautorice kulturologinje pristupili su budućem uvođenju eura s fokusom na estetska pitanja kontinuiranog (iako ograničenog) izražavanja nacionalnog identiteta kroz dizajn eurokovanica (Matić et al. 2014). Iako ova literatura nudi mnoštvo vrijednih činjeničnih uvida, ona također pridonosi razdvajanju teme nacionalne valute na temelju disciplinarnih granica, gdje su ekonomske i uopće materijalne dimenzije valute gotovo isključivo domena ekonomista, dok se njezini simbolički aspekti razmatraju odvojeno iz pretežito kulturoloških ili povijesno-numizmatičkih perspektiva. Iako je takva podjela znanstvenog rada u određenoj mjeri legitimna, u ovako snažnoj formi ona ostavlja prazninu u obliku cjelovite analize novca koja bi obuhvatila njegove ekonomske i simboličke dimenzije te njihove međuovisnosti. U takvom je kontekstu za ekonomiste jednostavno i prirodno interpretirati simboličke dimenzije valute kao “psihološke” i u biti marginalne.

Sociologinja Tijana Trako Poljak (2016a, 2016b) pridonijela je vrijednim studijama iz perspektive simbolike i nacionalnog identiteta koje nadilaze uobičajena ograničenja te literature. Prvo, Trako Poljak (2016a: 125–130) analizirala je odluke i rasprave koje su pratile uvođenje kune 1994. godine kao elitne simboličke strategije, zaključujući da se pored službenih značenja nove kune (ukratko, “tisućljetna nacionalna samobitnost”) ipak može pretpostaviti da je političko vodstvo u to vrijeme igralo i na konotacije s valutom NDH kako bi naglasilo tadašnju usko etničku i radikalno nacionalističku orijentaciju izgradnje nacije i države. Drugo, provela je i analizirala intervju s 85 pojedinaca o njihovim sjećanjima na uvođenje kune i stavovima o kuni tada te u vrijeme provođenja intervjua (2013), a posebno o njezinu značaju kao nacionalnog simbola i elementa hrvatskog suvereniteta (Trako Poljak 2016a: 131–139, 2016b: 142–149, 255–256). Nezanemariv je dio ispitanika zbog NDH konotacija doživio uvođenje kune negativno ili ambivalentno. S vremenom su takve reakcije ispitanika postale rjeđe (iako nisu potpuno nestale), a dio ispitanika je stabilno doživljavao kunu kao jedan od nacionalnih simbola. Međutim, znatan dio ispitanika naveo je da kunu uopće ne vidi na taj način, već čisto funkcionalno kao sredstvo plaćanja i stabilnu valutu, što je pridonijelo zaključku da “[k]roz zadnjih 20 do 25 godina značenja valute kao referencijalnog nacionalnog simbola dodatno su oslabila” (Trako Poljak 2016a: 138). U skladu s time sugovornici su osporavali ili odbijali uvođenje eura češće zbog očekivanog porasta cijena ili gubitka ekonomske neovisnosti nego zbog slabljenja hrvatskog identiteta i suvereniteta, što se poklapa s nedavnim nalazima Požege i suradnika (2023: 623) o najčešće percipiranim negativnim učincima. U odnosu na cjelokupni korpus hrvatskih nacionalnih simbola Trako Poljak (2016b: 272) zaključila je da bi se ambivalentnost građana oko nekih od njih (vjerojatno i kune) mogla promatrati i kao, koristeći Billigovu (1995) terminologiju, rezultat procesa “hlađenja” “vrućeg” nacionalizma ranih 1990-ih na “banalni” nacionalizam 2010-ih. Međutim, to tumačenje je i odmah kvalificirala kao samo po sebi nedovoljno objašnjenje razloga zašto su konkretni simboli više ili manje prihvaćeni. To implicira da je potrebno razmotriti i razloge specifične za pojedine simbole, što ova studija čini u slučaju kune.

Nacionalna valuta i euro iz antropološke i heterodoksn-ekonomske perspektive

Tijekom otprilike stoljetne povijesti antropologije novca njezino se težište postupno pomaknulo s definicijskih pitanja o prirodi novca, razlikama između "njihova" i "našeg" novca i pokušaja odgovora na ta pitanja univerzalnim teorijama do današnjeg prepoznavanja višestrukosti oblika i značenja novca (Hart i Ortiz 2014) i fokusa na empirijsko dokumentiranje pragmatike i materijalnosti novca: njegovih forma, upotreba i značenja u praksi (Nelms i Maurer 2014). Trajna tema antropologije novca jest da je novac sastavni dio društvenih odnosa razmjene kroz koje cirkulira, a ne puko sredstvo razmjene i plaćanja, obračunska jedinica i sredstvo pohrane vrijednosti, kao što je to slučaj u ekonomiji (Hart i Ortiz 2014: 466). On je usko povezan s granicama i kohezijom društva; ovisno o svojim svojstvima, značenjima i upotrebi u svakom pojedinačnom slučaju, novac može proširivati kao i ograničavati granice zajednice te povećavati ili potkopavati društvenu koheziju i solidarnost.

To se posebno odnosi na nacionalne valute kao dominantan suvremeni oblik novca. Povijesni razvoj nacionalnih valuta i njihovo postupno postizanje dominacije predstavljali su višestruku transformaciju u kojoj su međunarodne znakove vrijednosti, poput plemenitih metala i iz njih izvedenog robnog novca, zamijenili nacionalni znakovi vrijednosti u obliku papirnato *fiat* novca (Peebles 2008). Taj je proces s jedne strane eliminirao domaće transakcijske troškove dok je s druge strane povećao inozemne transakcijske troškove, što je pridonijelo unutarnjoj integraciji i djelomičnom "zatvaranju" nacionalne ekonomije (naravno, u skorije je vrijeme ova logika uveliko oslabljena globalizacijom). Nacionalna valuta predstavlja osnovu monetarnog suvereniteta (jedne od komponenti nacionalnog suvereniteta) jer je ona princip i alat koji omogućuje državi odrediti zakonsko sredstvo plaćanja unutar svojih granica, kontrolirati njegovo izdavanje i povlačenje i utjecati na njegovu vrijednost i cirkulaciju manipulacijom kamatnim stopama i tečajem. Kroz korištenje prikladne simbolike i svakodnevnu upotrebu, valute su ujedno postale sredstva izgradnje nacija i država (Helleiner 2003) i pored svojih ekonomskih funkcija imaju i uloge markera granica zajednice, simbola državnog suvereniteta i atributa državljanstva (Shore 2012: 7).

Međutim, kao što naglašavaju uglavnom heterodokсни ekonomisti (npr. de Paula et al. 2017), potpun i neproblematičan monetarni suverenitet prvenstveno je privilegija država u centrima globalne kapitalističke ekonomije. Valute (polu)perifernih zemalja u strukturno su podređenom položaju u globalnoj valutnoj hijerarhiji, što se očituje u njihovoj većoj volatilnosti, ograničenoj funkcionalnosti i pojavama dolarizacije odnosno euroizacije: dominantne ih valute istiskuju u štednji, kreditiranju, međunarodnoj trgovini itd. Sve to sprječava (polu)periferne države da vode neovisnu monetarnu politiku, povećava njihovu ovisnost o vanjskim faktorima i potkopava koheziju njihovih ekonomija. Antropolozi su ovoj problematici pristupili kroz razliku između "tvrdih" valuta država u centrima, koje ispunjavaju funkciju pouzdanih

sredstava za pohranu vrijednosti, i “mekih” valuta (polu)perifernih ekonomija, u velikoj mjeri svedenih na funkciju razmjene. Nejednaka funkcionalnost tvrdih i mekih valuta za korisnike podrazumijeva više ili manje dugoročne vremenske horizonte, a njihova paralelna uporaba u kontekstu stalnih tečajnih oscilacija povećava ekonomsku neizvjesnost (Guyer 2012: 2214–2215). Međutim, u nekim slučajevima, npr. u Brazilu i u Argentini, ekonomski su stručnjaci izumili nove alate i prakse koje su donekle olakšale život s visoko inflatornim mekim valutama (Neiburg 2010) dok su laici pronašli načine njihova zaobilazjenja, poput “štednje” u nekretninama čija je vrijednost stabilnija (D’Avella 2014), što je prisutno i u Hrvatskoj. U isto vrijeme, iskustvo života s takvim valutama može potaknuti aktere (npr. pripadnike argentinske srednje klase) na sustavno izražavanje razočaranja i nepovjerenja ne samo u valutu nego i u državu kao takvu (Muir 2015).

Euro artikulira model nacionalne valute na specifičan način. Kao valuta udruženja nacionalnih država umjesto bilo koje pojedinačne države, njega je moguće gledati kao dio šireg suvremenog trenda slabljenja valutnog monopola nacionalnih država u korist međunarodnih i regionalnih organizacija i korporacija (Hart i Ortiz 2014: 475). Euro je od početka zamišljen ne samo kao financijski i ekonomski instrument već i kao alat europske političke integracije i izgradnje europskog identiteta i državnosti, što se odražavalo u službenoj retorici. Taj su projekt od samog početka pratile ambivalentnosti koje odražavaju prirodu EU kao svojevrstne države bez nacije. Tako, na primjer, dizajn euronovčanica izbjegava bilo kakve specifične osobe, mjesta ili zgrade i umjesto toga sadrži čisto apstraktne i generičke slike paneuropske arhitekture, što ga čini podložnim tumačenju da simbolizira sterilnu “bankarsku Europu” lišenu nacionalnih identiteta, ljudi i autentičnosti (Shore 2012: 6–7). Međutim, već spomenuti nalazi Trako Poljak (2016a, 2016b) sugeriraju da su ovakvi simbolički aspekti eura bili bitni samo manjem dijelu hrvatskih građana, a moguće je zamisliti i da su oni predstavljali dodatni razlog za podršku uvođenju eura za građane koji se nikada nisu pomirili s NDH konotacijama kune. Analiza rasprava o euru u Danskoj i Švedskoj dvijetisućitih godina Gustava Peeblesa (2011) pak ukazuje na neka druga ograničenja ambicija izgradnje europskog identiteta kroz zajedničku valutu. Danska i švedska nacionalna država u tim su raspravama modelirane kao “domovi” temeljeni na moralnoj regulaciji i žrtvi za kolektiv, dok je europodručje interpretirano kao “tržište” temeljeno na tržišnoj samoregulaciji i sebičnim ekonomskim interesima, što je pridonijelo vjerodostojnosti argumenta da bi euro nagrizao nacionalne države blagostanja. Chris Shore (2012) ukazao je na to da su krize državnog duga u Grčkoj i drugim zemljama europodručja i njihovo nedemokratsko, destruktivno, i ksenofobnim stereotipima praćeno rješavanje dodatno oslabili simboličko-integrativni potencijal eura te javno povjerenje u EU projekt.

To odražava još jednu specifičnost eura: dok se u globalnoj hijerarhiji valuta euro svrstava među vodeće “tvrde” valute, samo europodručje ima svoj centar te unutarnje i vanjske periferije. Naime, kao što su pokazali heterodokсни ekonomisti, monetarna i kapitalna unija bez fiskalne unije stvorila je asimetričan obrazac tokova financijskog kapitala. Tijekom gospodarskih i kreditnih ekspanzija kapital teče iz ekonomija centra, pretežito u sjeverozapadnoj i sjevernoj Europi, u interne (južno- i istočnoeuropske

države članice) te eksterne periferije (zemlje u okruženju koje nisu članice europodručja, ali su za njega snažno vezane), dok se tijekom kriza taj tok naglo zaustavlja i okreće. Ti ciklički procesi pojačavaju krize te dovode do gomilanja vanjskih neravnoteža i dugova u perifernim zemljama, od kojih one unutar europodručja istovremeno ne mogu neutralizirati vanjske šokove samostalnom monetarnom politikom te su prisiljene provoditi radikalne politike štednje (Lapavitsas 2013: 288–300). Uvođenjem novih EU mehanizama fiskalnog nadzora i discipline nakon dužničkih kriza željelo se spriječiti takve probleme, no taj je naum vjerojatno bio samo djelomično uspješan i mogućnost ponavljanja takvih iskustava utjecala je i na protivljenje uvođenju eura u Hrvatskoj (Žitko 2019).

U ovom članku pristupam odnosu kune i eura na razini hrvatskih stručnih i javnih diskursa o uvođenju eura. Iako ne kao njezina središnja tendencija, razmatranje diskursa, retorike i naracije ima svoje mjesto u antropologiji novca i financija. U već spomenutim studijama Shore (2012) i Peebles (2011) osvrnuli su se na službenu retoriku i javne rasprave u kontekstu nastanka eura, odnosno pokušaja njegova proširenja u nove zemlje. Douglas Holmes (2014) se usredotočio na komunikacijske prakse zapadnih središnjih banaka, npr. jezik njihovih priopćenja o promjenama kamatnih stopa, tvrdeći da su one zapravo ključni instrument praktične implementacije monetarne politike. U povijesno-konceptualnoj studiji Janet Roitman (2014) razmotrila je koje je mogućnosti naracije globalne financijske krize 2007. – 2008. otvorila, a koje je spriječila dominantna uporaba koncepta krize za njezino tumačenje. U vlastitoj sam se analizi fokusirao na identifikaciju hegemonističkih narativa o uvođenju eura. Dok se narativi mogu jednostavno definirati kao priče, diskurzivne forme koje spajaju događaje u sekvencu s početkom, sredinom i krajem, hegemoniju je Antonio Gramsci (1971: 12, 55–60) klasično definirao kao onu dimenziju društvene dominacije koja se temelji na pristanku te "političkom, ideološkom i moralnom vodstvu" (za razliku od dominacije kroz prisilu). Hegemonistički narativi su pak narativi dominantnih društvenih snaga koji doprinose reprodukciji hegemonije tako što prikazuju postojeći društveni poredak iz njihove perspektive i kao prirodan i jedini moguć (Crehan 2016: 51–52). Politiku uvođenja eura je s današnje točke gledišta moguće okarakterizirati kao hegemonističku s obzirom na to da je to bila pozicija vlade i većine hrvatskih političkih, gospodarskih i stručnih elita (što se jasno odražavalo i u mojim intervjuima) i budući da je njezin krajnji cilj proveden prilično glatko, bez mnogo učinkovitog otpora.

Valuta i monetarni suverenitet u neovisnoj Hrvatskoj: povijesni i ekonomski kontekst

Od proglašenja neovisnosti Hrvatske 1991. godine i prelaska na kapitalizam i demokraciju, uloga nacionalne valute (najprije prijelaznog hrvatskog dinara te od 1994. godine kune) kao temelja monetarnog suvereniteta bila je sustavno problematična.

Prve tri godine neovisnosti bile su obilježene hiperinflacijom koju je vlada konačno obuzdala vezanjem dinara za njemačku marku u listopadu 1993. godine. Iako je čvrsto vezanje tečaja ubrzo ukinuto, HNB je otad održavao tečaj kune prema marki i kasnije euru unutar uskog raspona, dopuštajući fluktuacije od +/- 8 % u razdoblju 1995. – 1998. i +/- 4,2 % u 2000. – 2018. (Šonje 2019: 34–36). Upravljeni tečaj služio je kao glavni transmisijski kanal monetarne politike i dezinflacijski instrument koji je osiguravao stabilnost cijena kao glavni cilj politike središnje banke (Ivanov 2011: 595; Krnić i Radošević 2014: 21–22).

Istodobno je ta politika značajno ograničavala monetarni suverenitet Hrvatske i prije uvođenja eura. Budući da su kamatne stope središnje banke uglavnom bile “mrtve” kao kanal transmisije monetarne politike, HNB nije mogao njima utjecati na ponudu novca, već je to uglavnom prepuštao odlukama privatnih banaka. Režim upravljanog tečaja nadalje je minimalizirao mogućnost korištenja nominalne devalvacije za prilagođavanje vanjskim šokovima i poticanje izvoza, što je opcija u državama s potpuno fluktuirajućim tečajevima (uglavnom onih s “tvrdim” valutama). Heterodoksni ekonomisti tvrdili su da je ova politika prioritizirala održavanje rigidnog tečaja po cijenu poticanja perifernog oblika financijalizacije hrvatskog gospodarstva (npr. Ivanov 2011; Krnić i Radošević 2014). Ukratko, kombinacija upravljanog tečaja i visokih kamatnih stopa pridonijela je već opisanom obrascu vanjskih tokova kapitala i kreditnog ciklusa tipičnom za periferije europodručja (u ovom slučaju vanjsku), s razdobljem ekspanzije u 2002. – 2008., razdobljem zaustavljanja priljeva kapitala i kreditiranja 2009. – 2015. te ponovnom ekspanzijom od 2016. godine nadalje (Mikuš 2022). Banke u stranom vlasništvu usmjerile su priljeve kapitala u sektore kao što su građevinarstvo, turizam i kreditiranje stanovništva i tako dale ključni doprinos hrvatskom modelu rasta koji se temelji na kreditima, uvozu, potrošnji i nekretninskim balonima te je praćen deindustrijalizacijom (Ivanov 2011: 595–601). Potreba za održavanjem stabilnog tečaja navela je HNB i vladu na provođenje procikličkih monetarnih politika u obje faze kreditnog ciklusa, pojačavajući tako njegov utjecaj na gospodarstvo (Ivanov 2011: 602–603; Krnić i Radošević 2014: 14).

Slično drugim (polu)perifernim zemljama s “mekim” valutama, monetarni suverenitet Hrvatske bio je značajno ograničen i snažnom i ustrajnom euroizacijom gospodarstva, uslijed čega se kuna uglavnom koristila kao sredstvo razmjene i plaćanja. Za početak, većina kreditiranja kućanstava tijekom ekspanzije dvijetisućitih godina odvijala se u stranim valutama (obično samo obračunski dok su se plaćanja odvijala u kunama), prvenstveno euru. Najproblematičniji su bili krediti vezani za švicarski franak. Posljedice tih kredita za dužnike i njihovo dugotrajno rješavanje složena su priča koju ovdje neću detaljnije ponavljati (Rodik i Mikuš 2023). Ključna je točka da su ti predatorski krediti, s porijeklom u profitnim strategijama banaka tipičnim za perifernu financijalizaciju, dužnike izložili visokim tečajnim i kamatnim rizicima i povećanjima otplate. Ekonomska situacija značajnog broja građana je tako ovisila o kretanjima strane valute dok ih vlada prvo nije zaštitila, a zatim je njihov problem rješavala vrlo sporo i dosad nepotpuno. Nakon vladom omogućene masovne konverzije kredita u francima 2015. – 2016. (znakovito u eurske, a ne kunske kredite),

kunsko je kreditiranje značajno poraslo, vjerojatno dobrim dijelom zahvaljujući želji nekih potrošača da podrže hrvatsku valutu i pridonesu monetarnom suverenitetu, što su banke iskoristavale svojim marketinškim strategijama (Mikuš 2022: 60). Međutim, euro je ipak ostao dominantna valuta kreditiranja kućanstava i poduzeća sve do njegova uvođenja (HNB 2023: 54). Slična je situacija bila i s depozitima. Neovisna je Hrvatska već u startu naslijedila visok udio depozita stanovništva u markama te su kućanstva i poduzeća nastavila štedjeti u markama i u eurima, što je dovelo do jednog od najviših stupnjeva euroizacije depozita u svijetu (Dumičić et al. 2017). Osim što je bio glavno sredstvo pohrane vrijednosti, euro je služio i kao glavna obračunska jedinica. Cijene nekretnina, automobila i drugih skupih artikala obično su se izražavale u eurima, iako se stvarno plaćanje, osim ako nije bilo nezakonito, moralo izvršiti u kunama. Duboko ukorijenjena mentalna navika vrednovanja u eurima ilustrirana je, primjerice, kada je tadašnja predsjednica Kolinda Grabar Kitarović 2019. godine tvrdila da bi prosječna neto plaća u državi trebala biti 7500 kuna (R. I. 2019.), neobično nezaokružen iznos za tu vrstu izjave dok se ne shvati da je to protuvrijednost od 1000 eura prema približnom tečaju korištenom u svakodnevnim izračunima.

Analiza javnog diskursa o uvođenju eura

Metodologija

U dosadašnjem sam tekstu ukazao na dominantnu tendenciju u hrvatskoj znanstvenoj literaturi da se uvođenju eura pristupa u okviru analize troškova i koristi. U ovom ću odjeljku analizirati sam javni diskurs o uvođenju eura, čiji je dio bila i ta literatura. Za analizu sam koristio sljedeće izvore podataka:

- sekundarni izvori – znanstvena i popularizacijska literatura, službeni dokumenti i medijski sadržaji (ukupno 21 tekst), koji su bili odabrani na temelju svoje tematske relevantnosti i utjecajnosti u kontekstu cjelokupnog javnog diskursa o ovoj temi;
- primarni podaci – prvenstveno 17 intervjua koji su provedeni 2019. godine s 19 dužnosnika i stručnjaka u oblastima financija i ekonomije i pokrivali su širi skup pitanja relevantnih za temu financijalizacije države u Hrvatskoj (Mikuš 2020), uključujući u svakom slučaju i pitanje o procjeni monetarne politike upravljanog tečaja kune i eura koje je, i s obzirom na godinu održavanja, gotovo uvijek otvorilo i temu uvođenja eura;
- u manjoj mjeri korišteni su primarni podaci prikupljeni u sklopu istraživanja zaduženosti kućanstava u Hrvatskoj (pretežito Zagrebu) u 2016. – 2017., 2020. i 2023. godini, koje je obuhvatilo više od 9 mjeseci terenskog rada i rezultiralo 121 intervjuom s dužnicima, aktivistima, vjerovnicima i drugim sugovornicima – ovaj korpus podataka dotiče se teme uvođenja eura i kune više indirektno, npr. preko već spomenute problematike valutne denominacije kredita, ali sadrži i

neke izravno relevantne podatke, npr. bilješke o diskusijama na susretu guvernera centralnih banaka u “regiji”.

Relevantne tekstualne podatke (izvorni tekstovi, transkripti intervjua, terenske bilješke) podvrgnuo sam kvalitativnoj i induktivnoj diskurzivnoj analizi s ciljem identificiranja ponavljajućih ideja, tumačenja, stilskih figura i posebice narativa. Pored narativa zagovornika eura, pažnju sam posvetio i protivnicima uvođenja eura i njihovim pokušajima promicanja alternativnih narativa. Pored tri hegemonistička narativa o uvođenju eura koji se često preklapaju, ali su međusobno ipak dovoljno različiti, i jednog kontrahegemonističkog narativa, identificirao sam i neke druge ponavljajuće ideje i figure koje nisu imale cjelovitu formu i učinkovitost identificiranih narativa i pretežito su ih nadopunjavale, tako da su zbog ograničenog prostora uglavnom izostavljene iz prezentacije nalaza.

Hegemonistički i kontrahegemonistički narativi u diskursu o uvođenju eura

Prvi hegemonistički narativ je onaj o Hrvatskoj kao “maloj i otvorenoj ekonomiji/zemlji/državi” (katkad se na popis atributa dodaje i “euroizirana”). Vladina strategija za euro navodi kratku verziju ovog narativa (koji se onda provlači cijelim tekstom) već u uvodnom sažetku:

Gubitak samostalne monetarne i tečajne politike ne čini znatan trošak za Hrvatsku. Financijski uvjeti u malim i otvorenim državama uvelike su određeni europskim i globalnim činiteljima, osobito politikama najvećih središnjih banaka i oscilacijama sklonosti ulagača riziku. Potencijalno veliki i destabilizirajući tokovi kapitala ograničavaju vođenje potpuno samostalne monetarne politike u malim i otvorenim gospodarstvima. To je posebice izraženo u Hrvatskoj, gdje postoji visok udio stranog vlasništva u bankovnom sustavu. (Vlada RH, HNB 2018: 6, izvorni naglasak)

Tekst se nastavlja argumentacijom o tome kako HNB ne može učinkovito koristiti kamatne stope kao instrument monetarne politike zbog mogućnosti banaka da uvoze kapital iz europodručja i kako zbog visoke euroizacije ne može koristiti ni tečaj za ublažavanje makroekonomskih šokova. Moj cilj ovdje nije dovesti u pitanje činjeničnu ispravnost citiranih tvrdnji, već skrenuti pozornost na to kako ovaj narativ omogućuje da ih se predstavi kao “zatečeno” i po svemu prirodno i nepromjenjivo stanje. Narativ malog i otvorenog gospodarstva služi kao aksiom iz kojeg neizbježno proizlazi zaključak da gubitak monetarnog suvereniteta “ne čini znatan trošak”. Guverner HNB-a Boris Vujčić poslužio se citatom iz pjesme Boba Dylana kako bi još 2013. godine slikovito iznio isti zaključak: “Kada nemaš ništa, nemaš što izgubiti” (Dobrašin 2013). Šonje je u svojoj već spomenutoj knjizi, u znakovito naslovljenoj sekciji “Šira slika: veliki i mali” u poglavlju “Uvod: nitko nije otok”, ovom narativu dao i afektivnu i fenomenološku dimenziju:

Moguće je da život u manjoj zemlji podrazumijeva svijest o realnim odnosima veličina; o tome koliko ovisimo jedni o drugima. Ako ste Estonac, Hrvat ili Bošnjak, opsjednuti ste povijesnim užasom i sviješću o prolaznosti institucija, što uključuje i prolaznost samih država. Znete ili osjećate da gospodarski i društveni razvoj u velikoj mjeri ovisi o drugima. (Šonje 2019: 23)

Dok se “malenost” Hrvatske čini objektivno neosporivom, njezina se otvorenost tretira na sličan aksiomatski način. Kad se ono uopće postavlja, pitanje zašto bi Hrvatska trebala biti otvoreno gospodarstvo obrađeno je ukratko i autoritativno, kako i priliči tako samorazumljivoj temi (i ignorirajući relevantnije pitanje mora li ona biti otvoreno gospodarstvo točno na taj način i u toj mjeri): “Prvo, živimo u vremenu u kojem su svi razumni politički akteri duboko uvjereni da je povijest zauvijek pokazala da zatvaranje i izolacija vode u siromaštvo i kolaps. Otvorenost je postala strategija, svojevrсна pretpostavka” (Šonje 2019: 71). U intervjuu obavljenom 2019. godine član top menadžmenta velike privatne banke odgovorio je na moje pitanje je li uvođenje eura ispravna politika riječima da je Hrvatska mala i otvorena ekonomija i da se zagovornici suverene monetarne politike još uvijek drže zastarjelih marksističkih i kejnzijanskih modela zatvorene ekonomije: “U međuvremenu se jako puno promijenilo, ali oni to nisu shvatili, i pošto su stari, ne uče ništa novo. Ono što misle je toliko skromno da ne bi ni trebali to isticati kao neko znanje”.

Drugi hegemonistički narativ zagovornika eura jest onaj o Hrvatskoj kao zemlji s inflacijskom prošalošću koja i dalje uvjetuje njezino gospodarstvo na način da je uvođenje eura jedini logični izbor, i to kroz barem dva mehanizma. Kao prvo, zbog te prošlosti hrvatski su građani razvili “snažnu sklonost” štednji u stranim valutama kao obliku zaštite uštedevine i to unatoč niskim stopama inflacije od sredine devedesetih godina prošlog stoljeća (Vlada RH, HNB 2018: 20). Studija analitičara HNB-a o “perzistentnosti euroizacije” utvrdila je da je njezino izvorno ishodište u epizodama inflacije i devalvacije od šezdesetih godina nadalje i ukazala na istraživanja javnog mnijenja prema kojima je većina građana neprestano očekivala deprecijaciju kune – doduše blagu (Dumičić et al. 2017: 3, 8; vidi i Šonje 2019: 19). Ovakva argumentacija odgovornost za trajnu euroizaciju prebacuje na očekivanja i navike građana. Međutim, tu središnju premisu lako je dovesti u pitanje ako se primijeti da su krediti kućanstava bili jednako euroizirani – ako bi euroizacija depozita bila posljedica ekonomski racionalnih odluka potrošača s iracionalnim očekivanjima, isti su se ti potrošači trebali odlučiti za kunske kredite kako bi imali koristi od očekivane deprecijacije kune. Drugi mehanizam trajnog učinka hiperinflacije u prvim godinama neovisnosti je kroz režim upravljanog tečaja uveden upravo kao reakcija na nju. Šonje, jedan od autora stabilizacijskog programa iz 1993. godine, tom je razdoblju posvetio cijelo poglavlje sa sugestivnim opisima inflatorne neimaštine, kaosa i neformalnosti te osobnim sjećanjima iz kuloara djelovanja vlasti, koja dobivaju blago herojsku i mitsku auru postavljanja temelja države (Šonje 2019: 130–153). Zagovornici uvođenja eura među pripadnicima elita koje sam intervjuirao slagali su se da ta politika nije bila uspješna samo u kratkoročnom obaranju inflacije nego i dugoročnom

održavanju stabilnosti cijena. Stoga, i uzimajući u obzir prirodu hrvatskog gospodarstva, to je uvijek bila i ostala ispravna i zapravo “jedina moguća” politika, kako što je to u intervjuu u 2019. godini izrazio jedan od mojih sugovornika, sveučilišni profesor ekonomije.

Treći, nešto rjeđi, ali svakako indikativni hegemonistički narativ zagovornika eura onaj je o Hrvatskoj kao perifernoj zemlji koja se uvođenjem eura može priključiti centru. Šonje (2019: 27, 30) je tako pitanje eura postavio kao izbor između “konačnog priključenja razvojnoj matici [jezgri] Europe” i nastavka “taktiziranja na europskoj periferiji uz kompromise s vlastitim slabostima”. Drugim riječima, samim činom uvođenja eura Hrvatska će prijeći iz periferije izravno u centar, što je tvrdnja koja previđa postojanje unutarnjih periferija europodručja. U intervjuu obavljenom 2019. godine visoki dužnosnik HNB-a ispričao je verziju ovog narativa potaknutu aktualnim govorom poznatog francuskog ekonomista Oliviera Blancharda u Hrvatskoj. Po njegovu tumačenju Blanchard je rekao da ako Hrvatska želi i ako je u stanju razviti snažne institucije, sprovesti strukturne reforme i uspostaviti vladavinu prava, njegova je preporuka da ne usvoji euro; ali ako to nije u stanju izvesti, preporučuje da to učini, jer će je euro “silom prilika disciplinirati”. Moj se sugovornik s njim složio i tako je, eksplicitno negirajući ideju monetarnog suvereniteta, postavio euro u poziciju instrumenta europskog discipliniranja i civiliziranja Hrvatske kao zemlje nesposobne za vlastiti razvoj. U mjeri u kojoj ovaj narativ pretpostavlja da samim usvajanjem eura Hrvatska postaje (više kao) “Europa” poistovjećena s EU-om, on najjasnije odražava simboličke i identitetske aspekte eura koji nadilaze dizajn novčanica i kovanica.

Dok treći narativ naglašava transformacijsku moć eura, prvi i drugi narativ dijele naturalizirajuću logiku koja tumači uvođenje eura kao prihvaćanje i dovršetak onoga što Hrvatska u velikoj mjeri već jest. U skladu s tom logikom, zagovornici su eura tvrdili da “Hrvatska *de facto* funkcionira kao da ima euro” (Šonje 2019: 112). U intervjuu obavljenom 2019. godine javno je poznata ekonomistica vrlo slično argumentirala da “smo *de facto* u eurozoni” i da “kuna samo smeta” stvaranjem transakcijskih troškova. Već spomenuti dužnosnik HNB-a ustvrdio je da se struktura gospodarstva već prilagodila politici upravljanog tečaja te da Hrvatska “više nema industriju” i poduzeća s “nekim fantastičnim proizvodima” kojima bi deprecijacija mogla dobro doći.

Što se tiče protivnika uvođenja eura i onih sa skeptičnim stavom, općenito gledajući, oni nisu uspjeli razviti učinkovite kontrahegemonističke narative usporedive s narativima zagovornika. Umjesto toga, oni su propitivali, odbacivali ili kvalificirali pojedine ključne pretpostavke zagovornika, na primjer one da Hrvatska nema monetarnog suvereniteta za izgubiti, da se deprecijacijom ne može promicati izvoz ili da je nemoguće prevladati postojeće razine euroizacije. To ukazuje na uglavnom reaktivnu prirodu njihova diskursa i njihov neuspjeh u suprotstavljanju hegemoniji zagovornika usvajanja eura. Najbliže formuliranju cjelovitog kontrahegemonističkog narativa bile su usko povezane ideje “kunizacije” (ponekad “rekunizacije”) i monetarnog suvereniteta koje su uglavnom u drugoj polovici 2010-ih promovirale

neke manje političke stranke kao što su Most i Živi zid i akteri povezani s aktivizmom dužnika u švicarskom franku i njihovim ulaskom u politiku, kao npr. ekonomist i bivši saborski zastupnik Ivan Lovrinović. U praksi je kunizacija označavala uglavnom daljnje povećavanje relativnog udjela kunskih kredita i/ili depozita i, prema radikalnim prijedlozima, potpuno ukidanje kredita u stranim valutama kao cilj sam po sebi ili kao preduvjet za neovisniju monetarnu politiku koja bi podupirala reindustrijalizaciju i druge poželjne ekonomske politike. Međutim, ovaj je diskurs bio usmjeren uglavnom na viziju poželjnih budućih transformacija, a za razliku od identificiranih hegemonističkih narativa nije ponudio uvjerljivo objašnjenje trenutnog stanja kao prirodnog ishodišta za te transformacije. Osim toga, ideja kunizacije nikada nije imala potporu vladajućih političkih i tehnokratskih elita te je neprestano odbacivana – primjerice, guverner HNB-a Vujčić opisao ju je kao "teško izvedivu" u postojećim uvjetima (Mihaljević 2017), dok je provladin kolumnist Gojko Drljača (2017) tvrdio da je to "populistički" prijedlog koji vodi hrvatske građane, tvrtke i banke u tečajne i kamatne rizike i koji zastupa samo malena "grupica" ekonomista i zastupnika.

Zaključak

Iako je uvođenje eura sada već tema recentne povijesti, pregled hrvatske znanstvene literature na početku ovog članka ukazuje na to da i dalje postoji potreba za boljim znanstvenim razumijevanjem tog procesa koji će dugoročno oblikovati gospodarski i politički život u Hrvatskoj. S empirijskim temeljem ograničenim na mali uzorak dokumenata i intervjuva, ova studija mogla je dati tek skromni doprinos i početni impuls promatranju dosad uglavnom previđenih diskurzivnih i ideoloških aspekata procesa uvođenja eura i načina na koji je on uvjetovan specifičnom prirodom kune, eura i njihova međusobnog odnosa. Primjenom antropoloških i heterodoksno-ekonomskih pristupa novcu na analizu hrvatskog javnog diskursa o euru i kuni, ovaj je članak pokazao kako je taj diskurs uključio i isprepleo materijalne i simboličke aspekte novca, za razliku od tendencije u postojećoj literaturi da ih se tretira kao zasebne problematike. Simbolički aspekti valute nisu bili ograničeni na njezinu "psihološku" vezu s nacionalnim identitetom ili na značenja vizualnih elemenata novčanica i kovanica, na što se obično svode u literaturi; oni su bili usko povezani i s temeljnim pitanjima o mogućnosti i poželjnosti suvereniteta nacionalne države i njezinu mjestu u globaliziranom i nejednakom svijetu. Taj je diskurs oblikovan statusom i poviješću kune kao "meke", periferne valute visoko euroiziranog gospodarstva, kao i specifičnom prirodom eura kao dominantne "tvrde" valute te kao simbola europske integracije. Hegemonistički narativi mobilizirani u prilog prihvaćanju eura razvili su učinkovite metafore i priče koje su rezonirale s tim dugoročnim uvjetima, predstavile ih kao prirodne i nepromjenjive i uvjerile da je euro jedini i doista neizbježan izbor. Sveukupni fokus tih rasprava bio je na nacionalnom

razvoju usko shvaćenom kao gospodarski rast, za razliku od usredotočenosti na očuvanje socijalne države u danskim i švedskim raspravama (Peebles 2008), što također ukazuje na to kako su ih oblikovali uvjeti perifernosti. Utoliko što su reagirali na već etablirane hegemonističke narative i zahtijevali zaokret u politikama umjesto njegova “prirodnog” nastavka, zagovornici kontrahegemonističkog diskursa o “kunizaciji” i monetarnom suverenitetu nisu uspjeli konstruirati slično uvjerljiv prikaz potreba i mogućnosti Hrvatske.

Zahvale

Zahvaljujem dvama anonimnim recenzentima na njihovim korisnim komentarima.

Rad na ovom članku bio je dio projekta Emmy Noether Group ‘Peripheral Debt: Money, Risk and Politics in Eastern Europe’ (projekt br. 409293970) koji financira Njemačka istraživačka zaklada (Deutsche Forschungsgemeinschaft).

BIBLIOGRAFIJA

- Crehan, Kate. 2016. *Gramsci's Common Sense: Inequality and its Narratives*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9780822373742>
- D'Avella, Nicholas. 2014. “Ecologies of Investment: Crisis Histories and Brick Futures in Argentina”. *Cultural Anthropology* 29/1: 173–199. <https://doi.org/10.14506/ca29.1.10>
- de Paula, Luiz Fernando, Barbara Fritz i Daniela M. Prates. 2017. “Keynes at the Periphery: Currency Hierarchy and Challenges for Economic Policy in Emerging Economies”. *Journal of Post Keynesian Economics* 40/2: 183–202. <https://doi.org/10.1080/01603477.2016.1252267>
- Dobrašin, Miho. 2013. “Vujčić u Londonu: Kada nemaš ništa, nemaš što izgubiti”. *Večernji list*, 5. svibnja. <https://www.vecernji.hr/biznis/vujcic-u-londonu-kada-nemas-nista-nemas-sto-izgubiti-564795> (pristup 26. 4. 2024.).
- Drljača, Gojko. 2017. “Veliki pakt vlade i centralne banke: Andrej Plenković i Boris Vujčić napravili dogovor – Hrvatska mora što prije uvesti euro!”. *Jutarnji list*, 9. siječnja. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/veliki-pakt-vlade-i-centralne-banke-andrej-plenkovic-i-boris-vujcic-napravili-dogovor-hrvatska-mora-sto-prije-uvesti-euro-5479727> (pristup 26. 4. 2024.).
- Dumičić, Mirna, Igor Ljubar i Ana Martinis. 2017. “Perzistentnost euroizacije u Hrvatskoj”. *Pregledi* P-37. Zagreb: Hrvatska narodna banka.
- Gramsci, Antonio. 1971. *Selections from the Prison Notebooks* (ur. i prev. Quintin Hoare i Geoffrey Nowell). New York: International Publishers.
- Gračić, Stan. 2008. “From Fur Money to Modern Currency: The Kuna”. *Review of Croatian History* 4/1: 87–109.
- Guyer, Jane I. 2012. “Soft Currencies, Cash Economies, New Monies: Past and Present”. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109/7: 2214–2221. <https://doi.org/10.1073/pnas.1118397109>
- Hart, Keith i Horacio Ortiz. 2014. “The Anthropology of Money and Finance: Between Ethnography and World History”. *Annual Review of Anthropology* 43: 465–482. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102313-025814>
- Helleiner, Eric. 2003. *The Making of National Money: Territorial Currencies in Historical Perspective*. Ithaca: Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9781501720727>
- Holmes, Douglas. 2014. *Economy of Words: Communicative Imperatives in Central Banks*. Chicago: Chicago University Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226087764.001.0001>
- HNB. 2023. *Financijska stabilnost 24*. Zagreb: Hrvatska narodna banka.
- Ivanov, Marijana. 2011. “Zamke eksterne financijske liberalizacije – pogled iz perspektive monetarnog sustava i modela privređivanja u Hrvatskoj”. *Ekonomija* 18/3: 579–608.
- Jareb, Mario. 2022. “Kuna kao simbol novčane vrijednosti i heraldički znamen u prošlosti i sadašnjosti”. *Povijesni prilozi* 41/62: 5–46. <https://doi.org/10.22586/pp.v41i62.21810>
- Krnić, Branko i Dubravko Radošević. 2014. “Makroekonomske neravnoteže u hrvatskoj ekonomiji: dualitet između financijskog i realnog sektora”. *Ekonomski pregled* 65/1: 3–34.

- Kunovac, Davor i Nina Pavić. 2018. "Može li uvođenje eura u Hrvatskoj sniziti trošak zaduživanja?". *Privredna kretanja i ekonomska politika* 27/1: 71–94. <https://doi.org/10.15179/pkiep.27.1.2>
- Lapavitsas, Costas. 2013. *Profiting without Producing: How Finance Exploits Us All*. London: Verso.
- Matić, Branko, Marija Mihaljević i Maja Haršanji. 2014. "Novac i kulturni identitet Hrvatske". U *Kultura, identitet, društvo – europski realiteti: Zbornik radova 1. međunarodnog interdisciplinarnog znanstvenog skupa (Osijek, 20.–21. ožujka 2013.)*. Miljenko Brekalo i dr., ur. Osijek: Odljel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 183–196.
- Mihaljević, Domagoj. 2017. "Euro: blještavi reprezent moći europske buržoazije". *Bilten*, 13. srpnja. <https://www.bilten.org/?p=19343> (pristup 26. 4. 2024.).
- Mikuš, Marek. 2020. "Financialization of the State in Croatia: Findings of an Interview-Based Case Study". *GEOFIN Working Paper* 9. Dublin: Trinity College Dublin.
- Mikuš, Marek. 2022. "Whither Peripheral Financialisation? Housing Finance in Croatia since the Global Financial Crisis". *Critical Housing Analysis* 9/1: 57–67. <https://doi.org/10.13060/23362839.2022.9.1.541>
- Muir, Sarah. 2015. "The Currency of Failure: Money and Middle-Class Critique in Post-Crisis Buenos Aires". *Cultural Anthropology* 30/2: 310–335. <https://doi.org/10.14506/ca30.2.10>
- Neiburg, Federico. 2010. "Sick Currencies and Public Numbers". *Anthropological Theory* 10/1–2: 96–102. <https://doi.org/10.1177/1463499610365375>
- Nelms, Taylor C. i Bill Maurer. 2014. "Materiality, Symbol, and Complexity in the Anthropology of Money". U *The Psychological Science of Money*. Erik Bijleveld i Henk Aarts, ur. New York: Springer, 37–70. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-0959-9_3
- Nikić, Gorazd. 2001. "Smijemo li se odrediti monetarnog suvereniteta?". *Ekonomski pregled* 53/11–12: 1410–1415.
- Peebles, Gustav. 2008. "Inverting the Panopticon: Money and the Nationalization of Future". *Public Culture* 20/2: 233–265. <https://doi.org/10.1215/08992363-2007-025>
- Peebles, Gustav. 2011. *The Euro and its Rivals: Currency and Construction of a Transnational City*. Bloomington: Indiana University Press.
- Požega, Željko, Boris Crnković i Andreja Katolik Kovačević. 2023. "The Attitudes Toward the Euro Adoption in Croatia". *Ekonomski pregled* 74/4: 612–630. <https://doi.org/10.32910/ep.74.4.6>
- R. I. 2019. "Kolinda: Prosječna plaća mora biti 7500 kuna". *Index*, 4. ožujka. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/kolinda-prosječna-plaća-mora-biti-7500-kuna/2068246.aspx> (pristup 26. 4. 2024.).
- Rodik, Petra i Marek Mikuš. 2023. "Moral Economies of Housing in Post-Boom Croatia: Swiss Franc Loans Crisis and Politics of Housing Financialization". *City* 27/3–4: 579–598. <https://doi.org/10.1080/13604813.2023.229196>
- Roitman, Janet. 2014. *Anti-Crisis*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822377436>
- Sajter, Domagoj. 2013. "EU ≠ euro". *Osobne stranice*, 13. kolovoza. <http://domagoj-sajter.from.hr/?p=446> (pristup 17. 4. 2024.).
- Shore, Chris. 2012. "The Euro Crisis and European Citizenship: The Euro 2001–2012 – Celebration or Commemoration?". *Anthropology Today* 28/2: 5–9. <https://doi.org/10.1215/9780822377436>
- Šonje, Velimir. 2019. *Euro u Hrvatskoj: za i protiv*. Zagreb: Arhivalitika.
- Trako Poljak, Tijana. 2016a. "Hrvatska valuta: nacionalni simbol ili puko platežno sredstvo?". U *Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa Simbol, identitet i Domovinski rat*. Željko Heimer i Marin Sobolović, ur. Zagreb: Hrvatsko grboslovno i zastavoslovno društvo, 119–140.
- Trako Poljak, Tijana. 2016b. *Hrvatski simbolički identitet: značenja nacionalnih simbola iz perspektive hrvatskih gradana*. Zagreb: TIM press.
- Turković, Vera. 1996. "Uloga novca u promidžbi kulturnog identiteta". *Društvena istraživanja* 5–6/25–26: 977–988.
- Vlada RH, HNB. 2018. "Strategija za uvođenje eura kao službene valute u Republici Hrvatskoj". <https://www.min-go.hr/public/documents/Eurostrategija%20-%20FINAL.pdf> (pristup 17. 4. 2024.).
- Žitko, Mislav. 2019. "Uvođenje eura nas lišava pravredne ekonomske politike". *Bilten*, 1. ožujka, <https://www.bilten.org/?p=26890#> (pristup 17. 4. 2024.).

“The Big Ones and the Small Ones”: Euro Introduction and National Currency in Croatia

This article analyses Croatian public discourse on euro introduction from the perspective of two areas of the anthropology of money and finance: the role of discourse in this sphere of social life and the layered and varied nature of currency, including the euro as an example of its contemporary transformations. It further situates this discourse in the politico-economic context of currency inequality. The key finding is that the discourse has been marked by hegemonic narratives about Croatia as a small and open economy, as a country with an inflationary past, and as a peripheral country that can join the centre by adopting the euro.

Keywords: anthropology of money and finance, Croatian kuna, discourse, euro, national currency